

Тываның арга-арыг ажыл-агыйы 50 харлаан

БАЙ ЧОРУУВУСТУҢ КӨРГҮЗҮКЧҮЗҮ

Төнчүзү. Эгези 2-ги арында. Мөөн чагыдып ап, чонун хергел бараннардын бугурун...

Бис. Ылаңгыя бистин арга-арыгыларым каг, тоорук, чыжыргана-биле байлак болганда...

болган экиг блоктары, драккалар, шамактар, хуурек сыгытары болган өскө-дөө хергел бараннары хамаржырдыр.

Бидыг берге байдалдар турза-даа, арга-арыг ажыл-агыйлары оон үнериня аргалары дилеп тыл, бүгү-ле кемчелерин ап турары өөрчүгү...

Байынын ажылдакчыларында байырлаы — республиканың арга-арыг ажыл-агыйынын 50 чыл болган оон даарта демдег...

Байырлап эрттирер бис. Ынчангаң арга-арыгның бүгү ажылдакчыларында, га, хундулуг даштыктылае миненерге Тыва Республикасыны Арга-арыг ажыл-агыйынын талазы-биле күрүе комитетинин коллегиянын мурундан олтарын...

Толу БАРААН. ТР-ниң Арга-арыг ажыл-агыйынын талазы-биле күрүе комитетинин даргазы.

Бүгү-ле сайыраңгай чурттарда арга-арыг — инити, леддиң бай-шырааның көргүзүкчүзү, а арга-арыг ажыл-агыйын чоруду турарынын деңгелинде оон культуразы көсгү бээр.

ЧЕРБИНИҢ ЧЫЖЫРГАНА ПЛАНТАЦИЯЗЫ

АННА АФАНАСЬЕВНА

1953 чылда Бийскинин арга-арыг техникумун доорарымга, Тывага ажыл-агыйы-биле мени чоруктан. Баштай-ла Туранга ажыл-агыйлар турмузда, лесничестволар тургустунуп эгелез, минчанга 1958 чылда 30 Чербин лесничествозунче мени шилдикчи чүвү...

УЛУУВУСТУ КИИРДИВИС

1963 чылда Красноярск хоорайда Сибирьдин техно-логтуг институтунда ыяк ажыл-агыйынын талазы-биле инженер мергежилдиг доор-зуп кээримге, ыңчанга Тываның арга-арыг ажыл-агыйынын эргелединиң начальниги турган Терентий Воронков, эргелединиң кыдырлар талазы-биле кыл-диниң эргелекчиси Александр Лебедев олар Тес-Хеминиң арга-арыг ажыл-агыйынын эргелекчиси-ле лесничествонун директору болганым. Ынчан бо арга-арыг ажыл-агыйынын директору турган Владимир Петровский Кызыл мени уткуд алган. Эриңге чедирин, август 1-ден эгелеп ажыл-агыйым оон бээр чыгысче бо ажылга таптыр-ла 24 чыл 8 ай айкадым.

Мөөн мурунда В. Петровскийнин соонда, Ионов, Александр Богомолов деп директорлар ажылдап, Петровский, Ионов сулар үр ажылдапкан, а харын Александр Богомолов 6 чыл хире ажылдап, ол ажыл-агыйың сайыралыңга көсүгү улуугузуун киргизген кижини. Мөөн бо ажылдап турган үемде А. Богомолов биле менден алганда, Владимир Тернов, Виктор Лебедев, Александр Саморядов, Сагаан-оол Монгуш, Вячеслав Маады, Валентин Стародумов, Олег Барган дээр специалистер ажылдааннар.

НАМАК МАСПЫК-ООЛОВИЧ

Даштыдан көөрге, оожум кеңирлиг, ыңчалза-лаа чугаа эгелей бээрге, аңаа киржирине сундулуг хире чоручун арга-арыг ажылдакчызыңың бажыңыңа оон-биле чугаалажып, аак шайын аартап олдура, эртен-барган амдыралдың дугайын алдара-дүдере хоорешкен бис. Ынчалза-лаа чугаалажып кол-ла үшүн — арга-арыгның камгалаары, ону өстүрү-ри, аажары, өртөн, хай-лаптан камгалаарың дугайы.

Чөгүм чуртум Улуг-Хеминиң Арыг-Бажы. Аңаа чурттан, ажылдап чорумда, мени Тываның АРШ-ке албан эрттирер-биле кыйгырткан чүвө. Каяан оон халашкан келирме. Хайыраканга ополчен шерин удурун менээ дааскан. Ооң соонда шагдаа черинге-лаа ажылдап чорум. Ыр-ле катап Штаан-Арыгга келиримге. Сулдам Аракчаа мени арга-арыг ажыл-агыйыңга ажылдап сен бе деп-ле бо. Ынчан ол Чодурааның болган Торгалгының деңгизээрин харымлап турган кижини.

ӨҢНҮКТЕРИМ — ЧОРГААРАЛАМ

Кижиниң чурту, кады ажылдап чорур эш-өөрдүн үндүг чүе ховар-ла. Ынчангаң Чөөн-Хемчик кожуунун Чаданага ол ажыг чылдар дургузунда ажылдап, оон хонунга, агаар-бойду-зунга шууг утундураак кылдыр хандыкшаан бис.

«САКТЫШКЫН»

1970 чылда Чадана лесничествонун лесничийи Сергей Ботуг-оолович Монгуш ажылдап эгелез. Ажыл белең өскө-дөө бол-за, чуткүдүг, чаа чүүлдерге соонургалдык анык кижини аңаа удапшаан-ла чагыча берген. Оон-биле найыралдык, арагыста бе-тин марылдаа чокка оон анык чылдарың дургузунда кады ажылдап кели-вис. Сергей Ботуг-оолович биле кады дыйтың хой тон-рин урезинериниң шына-рын хынап, үрениң станция-зыне чорудуп-ла турдувус. Мээңге карамага Сергей тускай эргемин челип ап, эки удуругуң кылдыр оуп келген чүвө. Уе чан, шейтүгү аңаа-даа чоруду-вус, ол үш аңаа толдурула. Амдыралы аңаа чик эвес болуп, бодун шоранын-рың база таварыштыр-ган. Сут-Холдун лесничествонун лесничийи Алдынай Анзатович Хоалгың чыжыргана ажыл-агыйын нан-чаар чорударын коңуг эки битир, ол эргемче мени база өөрөгем. Өзүмнүң кынаар аажарын, кадың деңгизиниңтегериң төгө-рин, сугарылазың — шу-птузун ол биске өөрдөп чорган. Оон даамалдык Алдынай Анзатович Оң-дөр, Холдоса Сымг-оолович

ӨҢНҮКТЕРИМ — ЧОРГААРАЛАМ

1970 чылда Чадана лесничествонун лесничийи Сергей Ботуг-оолович Монгуш ажылдап эгелез. Ажыл белең өскө-дөө бол-за, чуткүдүг, чаа чүүлдерге соонургалдык анык кижини аңаа удапшаан-ла чагыча берген. Оон-биле найыралдык, арагыста бе-тин марылдаа чокка оон анык чылдарың дургузунда кады ажылдап кели-вис. Сергей Ботуг-оолович биле кады дыйтың хой тон-рин урезинериниң шына-рын хынап, үрениң станция-зыне чорудуп-ла турдувус. Мээңге карамага Сергей тускай эргемин челип ап, эки удуругуң кылдыр оуп келген чүвө. Уе чан, шейтүгү аңаа-даа чоруду-вус, ол үш аңаа толдурула. Амдыралы аңаа чик эвес болуп, бодун шоранын-рың база таварыштыр-ган. Сут-Холдун лесничествонун лесничийи Алдынай Анзатович Хоалгың чыжыргана ажыл-агыйын нан-чаар чорударын коңуг эки битир, ол эргемче мени база өөрөгем. Өзүмнүң кынаар аажарын, кадың деңгизиниңтегериң төгө-рин, сугарылазың — шу-птузун ол биске өөрдөп чорган. Оон даамалдык Алдынай Анзатович Оң-дөр, Холдоса Сымг-оолович

ТОНГАК ТАРЖАА — СОЛДАТ БОЛГАШ АЖЫЛДАКЧЫ

(Төрүттүнгенинен бээр 75 чыл болганынга)

Бис бо чагааны адаанла аттарымыз салган ийи кижиле Ада-чурттуң Улуг дайынынң маалыры, тыва эки турчы Тонгак Хорун-оолович Таржааны кончуг эки билдир бис. Улуувус ооң-биле калды Араттын революстуг шеринге албан эртинип-лаа турган, ооң-биле парлагга органынага кожа-хелбаз ажилдап-лаа чоран. Тонгак Хорун-оолович эдлейилгит ховар чаптанчг аажы-чаандыг, оон-баштак, калды чоран эштерин калжар-лаа чалгаатпас, калды-дошкун, өлүмчүм дотган дайын шөлдеринге безин дайычкы өөрүнү хей-адым, тура-соруун, уран-чечен, тывызык-мерген чугаалары-биле, ыр-кожа-мымы-биле көдүрүп чоран, амдырал чежемейини-даа берге болза, ундаравас кижичүве. Ол дайынга кандыг-лаа улуг эрге-дужаал чок, анаала солдат бооп, фашистер-биле хайыра чок сокчуп чоран. Каш-лаа катап балдыг-талдарга, ыңчалза-лаа госпитальдарга экирпип алган дораан-на фронтко база катап-лаа эоп кээр турган. Дайынынң ар-берге үүргезин, Тонгак Таржаа ышкаш бөдүүн солдаттар боттарынын экинге чүкүп эркенер.

Ада-чурттуң Улуг дайынынң Тонгак Таржаа дег, ат-

сураа үнмээ, ыт-шымээ тендир боолаттыргам, дигри унуп чоран танкист, тайчык уде сураалгы шүлүктү апарган Сергей Орлов кончуг-лаа эки бижээ:

Ам чаа ону кара черде хооп кагды,
А ол чүгле анаа шериг кижичү чоран.
Эрге-лаа чок, дужаал-даа чок, шапнал-даа чок,
Эскертимес, онзаланмас бөдүүн солдат.

...Өлүм, өжөөн, тулушкуннар шагда төнөө.
Өнүктери хоокүй эринч мочу-сөөгү,
Маажым чыткан бөмбүрөктү үттей каскаш,
Мавзолейде салган ышкаш хөржүдүп каан.

Оон ийи Тонгак Хорун-оолович кайгамчык ак сагыштыг, өг-бүлениң улугерлиг баштыны, уругларынның ынак ачазы чоран. Ол ийи солдуң ийи кыстың адамы: Тамара — эртемден, педагогика өртемнериниң кандидат, Тарас — дээди өртемниң өмчи, Татьяна — товаровед, салды талазы-биле өртемниң, Тимур — химия-география факультетиниң студентизи.

Тонгак Хорун-оолович Таржаа чүгле дайын кижичкени эвес, тулушкуннар шөлдеринден төрөөн Тываның эоп келгеш, тайбың ишке биче эвес үлүүн кирип, улуг болгаш харысалгалыг ажилдары амдыралынның сөөлүгү хүнеринге чедир кылп

рында фашистерни Прибалтика болгаш Ленинград фронттарына чылча шапчып турган дык кара чаңчымыз кижичү Тонгак Хорун-оолович Таржаа болур. Ол дугайын хоочун фронтучу болу чарлавын-лаа, мактанмай-лаа чоран. Биндыг биче сеткилдиг кижичү-дир, Ам ону бүгү чоңа чугаалаар үе келген.

Ада-чурттуң Улуг дайынынң кижичкени, Тываның база бир сураалгы курене ажилдакчымыз чоран:

Эмин эртинч чөнтүгө чурттаас бис,
Эрги балгы камыныңдан олун каар бис.

Шын харын, Сергей Орлов-лаа, Семен Гуденко-лаа Тонгак Таржаа-биле эрги балгы камыныңдан барганнар, Маадырлар черле ыңдыг.

Бир эвес эки турачы Т. Х. Таржаа чурттап чоран болза, ам улавас, 1996 чылдың январь 15-те 75 харлаар ийик. Ол чоңунуң келири үези, тайбың аас-кежиң, амгы салгал дөшп дайын шөлүгө ханын төкпөн болза, балгытпаан болза, ам-да бистиг араваска оюп-балтап төп, бистериң каттыргып-хөлгөдип чоруур турган боор.

Тонгак Хорун-оолович Таржаа 1983 чылдың май 22-де өлөскө мөчөөн, өлөскө харын, аарыгдан база эвес, эрги балмын-дан.

Ол дугайын база-ла фронтучу шүлүктү, Тывага аалдап чоран, биске кайгамчык шүлүктериң артырып каан Семен Гуденко турган-на бижээ. Ам он чүгле ийи оодуругу Тываның улустуг чогаалчызы Монгуш Кеңиг-Лопсаннын кедергей онаа оодуругу-биле кирип коруу:

Маадыр ам чок-тур, бистер,
дириг кижилер, ооң алдын мөңгөждүр, келир салгал-лаа артырар ужуругу-лаа, хүлээлгит-лаа бис.
Бичаар төлөөдө чүңү канчаар бис?

Вирөөдө, Ада-чурттуң Улуг дайынынң кижичкени, Тываның көсүкү курене ажилдакчымыз Тонгак Хорун-оолович Таржааның адын оон өскөн-төрөөн чери Аксы-Бардыкка бир кудумчуга келтир. Биндыг бунның кем-челдерин сөөлүгү үеде ал турар апарып берүрчү.

Ийле чүд дээр, Т. Х. Таржаа Кызыл хоорайның

коочун чурттакчымыз чоран, оон ажил, амдыралыңга доктаамал болгаш үр үеде илдекилгит кирип келген. Хей чылдарда хоорай Советтин депутатты-даа, партия хооркомунуң кеңигүнү-даа болуп турган. Комсомол кудумчузуңда 8 дугаар баңжыңда 10 дугаар квартирага амдыралыңның сөөлүгү хүнүңге чедир ол чурттаан. Анаа тураскаал самбыраңы бо юбилейни таварыштыр тургузарын Кызыл хоорай чагырганыңдан дилеп тур бис. Ам ийде коочун солдатты өг-бүлени, уруг-дарын чурттар орарлар. Оларның саяг-сеткилинге бунч болуун.

Ат-алдар өлүгүргө эвес, дириглерге херек деп чугаалап турар бис. Чамдык өдилелерин амдырал болу база кыла бээр болбай. Чүд дээр ат-алдар чүдле дириг кижилерге эвес, өлгөн кижилерге база улам херек болур чүе-дир.

Биндыг алдарлыг кижилерин бирөөзи—хоочун солдат Тонгак Хорун-оолович Таржаа-дыр.

Максим МУНБЕК, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиказының улустуг артыгы.

Тыва культура улуг чир дигриге таварышкан. Россия Федерациязының алдарлыг артисти Хургүлек Байысқылановна Конгар 72 харлыг назынында үр болгаш аар араанының соонда, 1996 чылдың январь 6-да мөчөөн.

Хургүлек Байысқылановна Бай-Тайга коюунуң Хөл деп черде ады болгаш хей аягы-төлдүг өг-бүлөгө төрүттүнгөн. 16 харлыгында бээр ооң чурттагызы тыва театрын тургустаның, хөгжүлдөс болгаш ажил, ийи-биле сырый холбаалыг бооп келген. Онзагай болгаш кайгамчык таланты-лыг «Тыва айлаң-куштун» өткүт, араң үнүч Тыва черинд бүгү-ле булунарыңга таныыр болгаш дыңда, ынак чоран. Х. Б. Конгарын тургусканы, уран арга-биле күөсеткен ролдары В. Кок-олдуг «Хайраан бот» деп шининде Уранын, А. Островскийнин «Чаньында» — Катеринаын, М. Горькийниң «Васса Железнова» деп шининде Рашельдин, Ф. Шиллерниң «Кара сагыш болгаш ынакшылда» — леди Мильфордун, Лаврентий «Вустушкунда» — Ксенияны болгаш оон-ла өскө хей-хэй ролдарында артисттик чогаалдыкчы дил-лөшкөннери, сагыш-сеткилин чараш-каазы, уран талантызы хилис барбайн, тыва сценалга, тыва чоңа уттуңдурбас болуп артыкан.

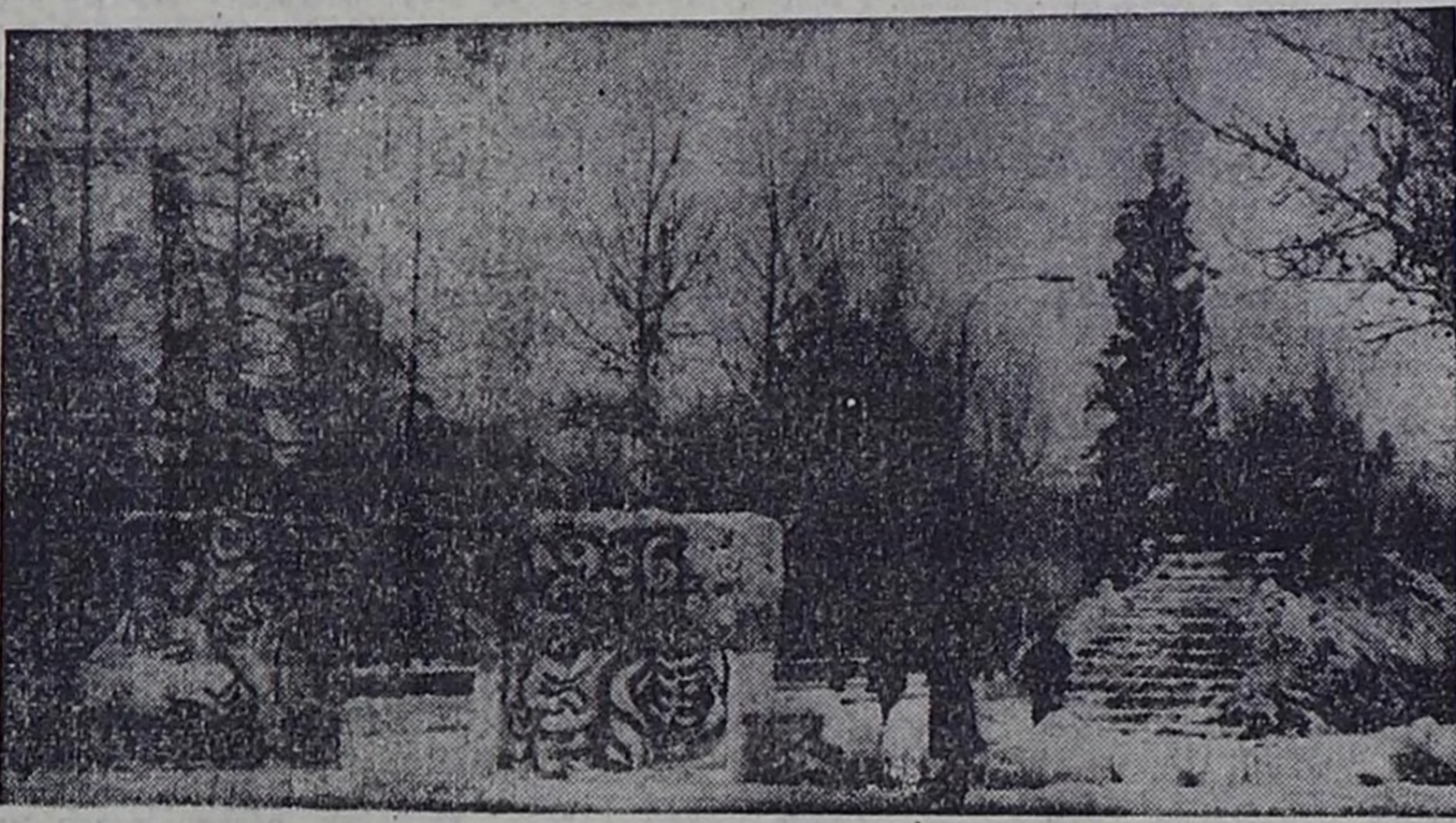
Хургүлек Байысқыланованың кирип-келген чокта, чаңгыс-лаа музыка-хөгжүм, нур шин эртей турган Игулак Артемоскийнин «Дунай ылында запо-рожи», Александровтун «Малиновкада куд», Файзиниң «Хорагай илдер», Чыргал-оолдун «Хуннүг араажалары», Гаджибековтун «Аршин мал-алан», Р. Кеңденбилдин «Чечен болгаш Белекмаа». Ол ышкаш артисттик ыры пертуруары байлак: СССР-

нин чоннарынның ыралары, классиктиң оперетталардан узуңдурган база тыва ком-позиторларнын ыралары. Аныяктарын дагының, чыкчызы, болуңа болгаш өскөлгө өгелдепиг, ду-саарак, кээргөчөл, уян сеткилдиг, театрга болгаш уран чүүлгө бердинген Хургүлек Конгарын чырыкты-лыг омур-хеври ону билдир, анаа ынак кижилерниң чуректеринге артар.

Ш. Д. Ооржак, К. А. Вичедей, В. С. Очур-оол, В. Б. Салгал, В. О. Юю, М. С. Коалов, Б. С. Шы-мар, З. Н. Сар, В. Б. Кара, Сал, Э. Х. Ооржак, Д. К.-Х. Хертек, Д. К.-Х. Ооржак, А. А. Даржай, Д.-С. В. Яндак, Ч. Ч. Д. Ондар, Д. И. Чыдым, Ш. П. Куулар, М. Б. Ке-нин-Лопсан, К. К. Кудажы, С. В. Коалова, В. Б. Ос-кар, Т. Ч. Норбу, Х. А. Тока-Анжыма, Б. Ш. Дол-жанма, В. С. Тока, М. Б. Ховалы, Г. З. Чоңинов, Ф. Г. Дубовская, П. Т. Кюмбү, Е. С. Кеңденбил, С. Л. Юю, Б. Ф. Балы, Сагаал, А. С. Тавакай, К. Ш. Самк-оол, Д. Х. Намчыл, С. М. Бюрге, В. О. Наскыл, К. Т. Тага-ланов, А. К. Ооржак, В. В. Нагорный, С. Н. Олак-оол, С. А. Банр, Б. С. Чамбыт.

СОЛУН ДЫШТАНЫЛГА

Школячы дыштанылга хүнери кыска. Өөреникчи бурзуңга амгы кыш солун болуп артар. Республика-ның хей-хей школячылары январын эге хүнеринде Тываның арыг агаарын херек долдур тынып, тайга-сынарга, хаак болгаш коңкы оруктарыңга эртинген. Ак хар шыккан белик-чигештен, тейлерден чала-шанака сымалдыр чунгу-лаары дег өөрүшкү кайла боор. Удур кыккан хат ма-ботту сөгелдир үрүп келир болбай. Дошка чүңгулаары кайи хире ийик! Кижичү до-нарын-лаа уттуштар.

Амдыралдың бир яныз аптаргань өөреникчилер кымдан-лаа артык билдир турар. Тожунун, тайга черлерин, чамдык школячылары иви каларган ада-незиниң, төрелдериниң аразыңга түр-ган.

Хоорай болгаш суурларнын амдыралы база солун. Өг-бүлелериниң хууда биче бүдү-рүлдөс сайзырал орад. Илик-лаа улдулары, чүвүр-нүң дикээзин караан-лаа чамал алыр уран чүүл-дур. Ада-неге айбылатпайн, ха-мык чүүлү баш удур болу шөпөп бүдүрери, салгып-сарлары тудунур, кавыңгыр, сайгарлыкчы чоруктун эге базым ол эвес бе?

Дыштанылганы солун бол-дур дээш, чижээ, Кызыл хоорайнын чагыргазы Чаа чылдыг хар болгаш доштан бүткен хоорайжыгажы туду-дүп белеткээ. Наймыс-ла-дын чурттакчылары, аалчы-лары, ылангыш школячылар ону оюп эртейн турар.

ЧУРУКТАРДА: Хоорай-жыгыштыг бижиктиң хаал-газы, чалаалыг тейле чүңү; хотлуг чунгулаашкын.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХУНУНЕР-БИЛЕ!

Хүнүн чырыткан чылымыз 3 оолду, 3 кысты өс-күшкүчү сагыш-сеткиңге чок, эртим авазы Фанна Саргысоңа КУЖУГЕТ январь 10-ла төрүттүнгөн хүнүн демделээр. Ол Чөөн, Хемчин коюунуң кино четкениниң директору бол-дуп ажилдап чоруур. Ава-

байыр чедирп, соглеп чет-тес өөрүшкүнүң, чет-тес риншиниң, ынакшылдын, өскөстөрүн дамчытп, аас, коңикти, кан дег бижык калдыкшыды, узун назын назылааран күөшөншаан, тыва улустун ырынын дараа, унда оодуругтары авазыска тураскааттывыс:

Авай, авай авайымны, Ааттылган кавайымны, Ааттылган кавайымны, Ааттык ынак авайымны.

Оолдары, уруглары, күдөө-лери.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

Тургузуучулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДА-ДИ ХАРАЛЫ ЧААЗАА БОЛ-ГАШ СОЛУНВУН КОЛ-ЛЕКТИВИ.

Кол редактор: Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЈАНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторунун ораакчызы), А. В. Монгуш, А. О. Оксун (харысалгалыг секретары), М. М. Саан (кол редакторунун ораакчызы) Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЈАНЫН ТЕЛЕФОНАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторунун ораакчылары — 3-34-17; 3-34-91; харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ораакчы-лары — 3-45-93.

Кызылчылар, кымнар силер?

КУДУУНУҢ СУУ—АРЖААН

Солун ажылы байырлап, дар бөдүүнүңдө чай-шөлөөн чок апар. «Шынны» январь бириниң номерин үндүр дээш, дежурный болук-биле калды дүнекиниң он ийи шап чедир орайта, дывыс. Ол хүн танымың менээ белээ төрели улус-тун бажыңыңа артырып каан болган. Акылдар чери биле белек артырып каан бажыңың аразы ыраак эвес. Ону холга тудуп алыр дөш дүштеки шапта ча-даг басыртыпым. Кавың-ылым болур ийик, биче чорудуңкан белек бүдүр чүкү болду. Ыңачап чай-хос аразыңда сөөртүп алыр болгаш, четтикпедем.

Бажыңның ээзи эриң аян-шинчилиң, экиргээ сагышымга артып кагды. Адын айтырарымга, Түлүш мен ийди. Кызыл хоорайда кымнарны чок дээр! Бо эштин багда ыды безин онзагай, «кижи келди, уг-кунар» дээниң ужуз эл-рин өргөн менээ сол-мен-ди бе ыңар дээниң болду. Чогуң арагачыларын, дээр, бечилерин ызырар-тудар болбай аан ол. Каракка артып калган чүүл болза, бир үзекүүлөс оол, оон артык күш-культура бол-гаш спорт кайда чорду, тоңак-кыштты чара шапкан тур. Түлүштүң бажыңы чылыг, чырын, аныктөлү, база хей чорду.

Чүгле фамилиязың билдир кижиниң чурттап олудар чериниң өске-лаа талааларын эскерим. Чангыс кат бажың, бичекек шөл менээ сайзанак ышкаш көзүлдү. Хоорай биле суур амды-ралыңның эң таарымчалыг, эңти талаалары ында ши-литинген янызыг. Тыва-дан оранчок ыракта, теле-дамчылыгаларга көргүзө бээр япон биче бүдүрүл-гелер — өг-бүлелер кара олчаан.

Бо назыда кымнарнын, даа, кайы-лаа черлериниң эжин-хаалгазын ажыдып кирип шаг болган мен. Бо бажың анаа эвес, делгелге, уран чүүл, ону чарашсын-ган кижиниң хей-адым көдүрүп дивес силер бе. Адынын бажы хоя берген төрөлөк ала-нем, мөөн тоолдарыңга ынак даайым Сулаапы Монгуш олар уган-бодалымыга кире дүш-тү.

Демделге-лаа болур ийианаң, кеп-бак кижиле дугайын кезек сакты кааптайн.

— Кымчы-биле кагарга үзүдбөс хоюг сарыг шайың керип дээш келим. Чусумаа — деп, авамнын амкалары кезек-кезек бажыңга чет-килеп келир.

Чок кижилери кээрге, амьраңың болбайн кан-чаар. Дыштыңдан көөрге,

тамааның, чогуң алмыс болу хая-лаш болбай. Бүдүн назымың дургу-зунда хойжулап чоран. Эң-не ынак чөми — хою, сарыгшай биле соол-дур хайыңдыргаш хооруп, соктаан чиге-тараа. Ка-раң көрнүрүн бүдүн назын дургузунда чажырып хин-чектегин келген. Каян көжерин, кая хонарын, каягың малды өстүрерин, өскээр үзерин, кымнарны-биле харылаа тударын ачапта өттүр сөгөп олурар.

Студент чылдарында чайны эртинч хол калдыры-биле сизен кезип белетээр турдум. Ийик шынага арзы-баш, ылангыш кызыл дүмчүк мат-кара кылдыр хөй бээр чүве-ле болгай.

...Чөөн оол — дуза, чеп-аргамчы кур болбас дээни менээ дөрт камаарылгалыг. Даайым Сулаапы Монгуш ийги-үшкү класстарга өөренип турумада, кышттың узун кезжээлеринде Кезер, Чингис, Алдай-Буучу, Ал-дын, Оюн Дүлгүрлер дугайында тоолдары ыдып ырлаан. Ылаңгыш Артаа, Седии биле Авыгаа-Седии алышкыларың дугайында тоолду он кезжээ улаштыр тоолдаан. Даайымның тоол-дарында Арзылан, Пар, Пага, тоолчу Уран-Дойду, каас-чараш Алдын-Доос, Иск дээр, Кара чер хөш-сеткилин кижиле шыккан иле-редир чугаалап турар бол-гай.

Амдырал биле күзеп-болаашкын шөлүгү чоңкуу, лашпас. Нам кеңигүнү Су-лаапы биле хууда эт-хо-реңгилги, мал-маганангы Шокар даайым калды төрөн алышкылар. Ол хирезинде чиктиг чүве, олар аразын, да шоолуг унуп-киришпес. Чүге дээрге хостуг ара-т Шокар биле күйүм Хаак-лаш хууда амдыралың дөш колхозка каттышпаан «бүдүүлүктөр-дир». Мөөң билишкениң биле алыр-га, Сулаапы биле Шокар ийиниң аразында удур-ле-дир туруштары, чөрүлдээ-лери төрөн Тывамның удур-дээр туруштары, чөрүлдээлери.

Багай ада-немниң, хоокүй даайларын дугайын менээ салдырып келген Түлүштүң бажыңыңа оон ишти-биле калды бир хүн четим. Эриң ады Орел, оонун иштинин — Өлчеймаа болду. Кайызы, даа мурнуу коюуннар чурттуг. Кыдыг-кызыгаар чон ажы-толун салгалтан салгал дамчыштыр Эзир, оолдар, Дилин-оолдар, Кай-гал-оолдар кылдыр алаар болгай. Чок болза маадыр, ларын аттары-биле Чүр-гүй-оол сүг деп алап алыр аан. Ийи чүг деп аразын адаи-мөөрейиң, адыг-чары-мы түрүлү-биле ытгалды болуп турары билдиндир.

Дашкаар үере-ге-ле — даш-тыкы, кадагаалы. Тура, соруктур, мөгө, ус-шөвөр, чөбөс-мерген, эрес-кежээ болбас арга чок. Устүңгө шынарларын кайы-бирээни болбоз, тыва аг чоргаар дыңдалып турбайн канчаар.

Орел биле Өлчеймаа ажылгыр, зөлдек-өвилен, ажы-толдур улус болду. Түлүштүң эң хеймери — үшкү классым, салым-чаяныңлар класында өс-көнүм турар. 1986 чылда бо өг-бүлө Кызылда көчүп келген. Бажың он чыл дур-гузунда бажыңны, оон де-вискээрин сагышынга чедир белеткен алган.

Орелдүң кудуунуң суу кайгамчын амдангың чорду, чарык литрден-лаа ишкит кымыш долдур соок кара суу хары угда янжитим. Чаа-Хөлдүн Кара-Суг ар-жааны ыдыг чүве ийин, чежени-даа хырыңа хептеп алырга, кайнаар-даа бар-ганы билдиммес, дашкаар-даа үндүртпес аан. Түлүш-териниң кудуунуң суу чалаң аржаан чорбадые.

— О. Шынааже дыштанып чоруткан төрелдерин аразыңа безин Кызылче катап далакы бээр чордум. Тарып алган өзүмнериниң сактып келир мен. Черге база кижичүңүң бээр чүве-дир. Черден үнүш, дүжүг өстүрери менээ эр-гим апарды. Борбак кызыл помидорларым дириг, ам-дыл амьраңар ышкаш сук-сай бердине деп барал-зың. Кызылда кижиге бер-гени ол-дур ийиң.

Дөрт уруглуг бис. Кө-дөөдөн төрөлдөр база бо-ла келир. Олар чаксаан ке-лир эвес, бир-ле кижини элдерти алган боор. Бажы, нывыс чанында ыңчангаш аныг бир бажыңны база тудуп алганымыс ол. Хоорайның аалчылар бажың-нарынды өркетери база талгыр чүве ыйнаан.

Калы төрөөнеринис, тө-релдеринс база эңдерик-деп, Өлчеймаа Түлүш чу-гаалады.

Тываның наймысалды күш-ажылгыр, салым-ча-рангы кижилер-биле байлак болур ийиң. Ылангыш чамдык өг-бүлө бүдүрүл-гелерин илдекилгит кир-жилгеси-биле биче болгаш ордумак бүдүрүлгелер, оларын бараанары кудум-чу сымнас аларган. Күрү-неге чеже азырдыр, бот-лун күжүн шөвээр шаг-үе-тин чедип келгени бо. Өреге буруу болуп хандыры-лып, артыкшылын сайгарып чыгыңга бээр болза, төрөн Тываның оон келир үе-зиниң дадыл-дамьыры улам бажыгар.

Аранчор ОКСУР.

Хургүлек Байысқылановна КОНГАР

Тыва культура улуг чир дигриге таварышкан. Россия Федерациязының алдарлыг артисти Хургүлек Байысқылановна Конгар 72 харлыг назынында үр болгаш аар араанының соонда, 1996 чылдың январь 6-да мөчөөн.

Хургүлек Байысқылановна Бай-Тайга коюунуң Хөл деп черде ады болгаш хей аягы-төлдүг өг-бүлөгө төрүттүнгөн. 16 харлыгында бээр ооң чурттагызы тыва театрын тургустаның, хөгжүлдөс болгаш ажил, ийи-биле сырый холбаалыг бооп келген. Онзагай болгаш кайгамчык таланты-лыг «Тыва айлаң-куштун» өткүт, араң үнүч Тыва черинд бүгү-ле булунарыңга таныыр болгаш дыңда, ынак чоран. Х. Б. Конгарын тургусканы, уран арга-биле күөсеткен ролдары В. Кок-олдуг «Хайраан бот» деп шининде Уранын, А. Островскийнин «Чаньында» — Катеринаын, М. Горькийниң «Васса Железнова» деп шининде Рашельдин, Ф. Шиллерниң «Кара сагыш болгаш ынакшылда» — леди Мильфордун, Лаврентий «Вустушкунда» — Ксенияны болгаш оон-ла өскө хей-хэй ролдарында артисттик чогаалдыкчы дил-лөшкөннери, сагыш-сеткилин чараш-каазы, уран талантызы хилис барбайн, тыва сценалга, тыва чоңа уттуңдурбас болуп артыкан.

Хургүлек Байысқыланованың кирип-келген чокта, чаңгыс-лаа музыка-хөгжүм, нур шин эртей турган Игулак Артемоскийнин «Дунай ылында запо-рожи», Александровтун «Малиновкада куд», Файзиниң «Хорагай илдер», Чыргал-оолдун «Хуннүг араажалары», Гаджибековтун «Аршин мал-алан», Р. Кеңденбилдин «Чечен болгаш Белекмаа». Ол ышкаш артисттик ыры пертуруары байлак: СССР-

Чарлалдар БЮРОЗУ

Өөредилге курстары эгелээр

«Прогресс» өөредилге төвү дараазында курстарын:

«Бичи база ордумак бүдүрүлгелерниң саң-хөө ажыл-чорудулгазының бухгалтер учеду».

«Бөрт дараарыңдыг технологиязыңың үндөзүн-нери».

«Кулинар болгаш кондитер мергежили».

«Секретарь-машинакчы».

«Англи дыл».

«Баш таарып өөредир» — январьның 11-де 14 шакта эгелээрин дыңдап тур.

Бизди адрезивис: Кызыл, Кочетов кудумчу-зу, 35, Амдырал-хандырылга бажыны, 5-ки кат, артыкы эжиңтен кирер.

БАЖЫНЫ ОРНАП АЗЫ САДЫП ТУР МЕН

Чоокку Каа-Хемде 1978 чылда туттунган, хем-чөөли 8x10 м², чылыг, көрүлө онгарлыг, куткан гаражтыг, чурталга кухнялыг, чунар-бажы, ийи подвал, кудук, дагаа, хаван, тоолай азыраар тудулгалыг, ынак-хөмүр сарайлары, кат-чимис ыштары, огород бар ыш бажынын 3 азы 4 өрөөл хоорайнын төп кудумчузуңа азы даг чо-гонда чагаайкыды туттунган (1-ги кайтан өскө) квартирага орнап тур мен. Азы салып база болур мен. Бажыңды капитал септелгенин октябрь ай-да кылган, чылыдылга системазыңа электрлиг котелдү өптөп кылган. Турар чери автобус док-таар черден ыраак эвес.

Харылажыр телефоннар: ажыл үезинде № 3-02-05, кежээ № 2-12-09.

«Тываавотранстың» өөредилге-курс комбинатының 1987 чылдың октябрь 24-те Валерий Чынызын Оор-жактың адынга тывысқан ВС № 676597 дугаарлыг чо-лаачы категорияны хөрөңдөп иткенни барымдалааш, ону күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Иштики херектер намызы милициянын подполковниги В. Н. Конгарга, өг-бүлөзине-ге оң авазы

Хургүлек Байысқылановна КОНГАРНЫН мөчөөни-биле холбаштыр ханы кажымдалды илгерей-леп тур.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый раймыз рес-публиканың көдээ ажыл-агый шугуमुңга хей чылдарда ажилдап чоран күш-ажылды чоочуну

Лар